

БЕЛАРУСКІЯ ЛІТАРАТУРНЫЯ АФАРЫЗМЫ, ПАБУДАВАННЯ ПА МАДЭЛІ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНАГА СКАЗА З ДАДАНЫМІ ЧАСТКАМІ МЕСЦА, ПРЫЧЫНЫ, ПАРАЎНАННЯ І ЎМОВЫ

Шпакоўская Вікторыя Аляксандраўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

У артыкуле характарызуецца беларускія літаратурныя афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа з даданымі часткамі са значэннем месца, прычыны, параўнання і умовы, апісваецца сувязь галоўнай часткі з даданай, вызначаюцца стылістычныя асаблівасці такіх літаратурных афарызмаў.

Ключавыя словы: афарызм, складаназалежны сказ, даданая частка, указальнае слова, злучнік

Belarusian literature aphorisms built according to the pattern of the compound sentence with subordinate classes of place, cause, comparison, condition, and their major types are considered in the text. The focus is also made on their influence of the stylistic nuance of aphorisms.

Keywords: aphorism, compound sentence, subordinate clause, demonstrative word, conjunction

Адной з актуальных праблем вывучэння літаратурных афарызмаў як разнавіднасці афарыстычных адзінак у беларускай мове [13] з'яўляецца апісанне іх сінтаксічнай будовы (у межах вывучэння структуры беларускага літаратурнага афарызма на фоне іншых моў [7], [8]), якая значна

адрозніваецца ад сінтаксіса прыказак [3], [4], крылатых слоў [12], [15], [16] як афарыстычных адзінак мовы [6], [10], [23]. Сінтаксічная будова літаратурных афарызмаў звычайна не ўлічваецца пры дыферэнцыяцыі афарыстычнага матэрыялу [14, с. 65–66], не разглядаецца пры вывучэнні ўмоў і правіл спараджэння афарызмаў як непрэцэдэнтных тэкстаў [9], не даследуецца пры аналізе афарыстычных адзінак у складзе літаратурнага твора [11].

Пытанне сінтаксічнага апісання беларускіх літаратурных афарызмаў, пабудаваных па мадэлі складаных сказаў, асобна не ставілася [1], [18], [22], што не дазваляе стварыць цэласнае ўяўленне аб структурных і стылістычных асаблівасцях сінтаксіса літаратурных афарызмаў у сучаснай беларускай мове.

Афарызмаў, пабудаваных па мадэлі складанага сказа, налічваецца прыкладна 55% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў [5], з якіх для сінтаксічнага аналізу было абрана каля 3000 адзінак [20, с. 111]. Складаныя паводле сваёй сінтаксічнай будовы афарыстычныя выслоўі могуць мець структуру складаназлучанага, складаназалежнага і бяззлучнікавага сказаў, а таксама складанага сказа з рознымі відамі сінтаксічных сувязей [19], [21].

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа, складаюць прыкладна 21,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

Мэта даследавання – апісаць беларускія літаратурныя афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа з даданымі часткамі са значэннем месца, прычыны, параўнання і умовы, вызначыць сувязь галоўнай часткі з даданай, акрэсліць стылістычныя асаблівасці такіх літаратурных афарызмаў.

У выніку даследавання ўстаноўлена, што афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем месца складаюць толькі 1,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

У такіх афарыстычных выслоўях даданая частка далучаецца да галоўнай пры дапамозе злучальнага слова (злучніка) *дзе* (0,9%), напр.: *Прыемна ў дом зайсці з дарогі, / Дзе рады вам гаспадары...* (Я. Колас); *Там шчасце не канчаецца, / Дзе ёсць прычына для трывог* (А. Пысін); *Застаецца толькі вечнай памяць / Той зямлі, дзе нарадзіўся ты* (М. Рудкоўскі). У адзінкавых выпадках – пры дапамозе злучальнага слова (злучніка) *адкуль* (0,1%), напр.: *У дарозе ёсць нейкая граніца, адкуль у падарожнага пачынаюцца другія думкі, думкі, звязаныя з пунктам набліжэння падарожнага* (Я. Колас).

У афарызмах, якія пабудаваны па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем месца, даданая частка стаіць, як правіла, у постпазыцыі (0,7%), напр.: *Прыемна ў дом зайсці з дарогі, / Дзе рады вам гаспадары...* (Я. Колас); *Душа – адзіны храм, дзе Бог жыве* (Р. Барадулін). Радзей – у прэпазіцыі (0,2%), напр.: *Дзе воўк урадзіўся, / Яму куст той мілы!* (Я. Купала); *Дзе толькі сытасць – там душы няма* (Н. Мацяш). Таксама даволі рэдка – у сярэдзіне галоўнай часткі (0,1%), напр.: *Там, / дзе панішчаны гаспадары, / Пасуцца выслужнікі табунамі* (Р. Барадулін).

Амаль усе складаназалежныя сказы з даданай часткай са значэннем месца, па мадэлі якіх пабудаваны літаратурныя афарыстычныя выслоўі, з'яўляюцца сказамі нерасчлянёнай структуры (0,9%). У іх вылучаюцца наступныя разнавіднасці апорных слоў, што звязваюць галоўную і даданая часткі: а) указальнае слова з указаннем на прасторавыя адносіны паміж састаўнымі часткамі (0,8%), напр.: *Не месца радасці там, дзе ўзняліся касцяныя рукі неадхільнай смерці* (Я. Колас); *Канец свету там, дзе канец шчасцю людскому* (Я. Купала); *Там, дзе пачынаецца абыякавасць, там недалёка гібель* (К. Чорны); б) указальнае слова (звычайна той і яго формы ці там) адсутнічае, але лёгка ўгадваецца ў кантэксце (0,1%), напр.: *Прыемна ў дом зайсці з дарогі, / Дзе рады вам гаспадары...* (Я. Колас); *Блізкай дзе няма душы, – / Пустыня* (Н. Мацяш).

Толькі адзінкавыя афарызмы маюць будову складаназалежных сказаў расчлянёнай структуры з прасторавымі адносінамі паміж галоўнай і даданымі часткамі (0,1%), напр.: *Аднак саюз мужчынскі – не каханне, / Дзе трэці лішні пакідае двух* (А. Куляшоў); *Усё ж пазнаеш і па ўдарах сэрца, / Дзе наша, дзе чужая старана* (М. Танк).

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем прычыны і падставы складаюць таксама 1,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў. У такіх афарыстычных выслоўях даданая частка далучаецца да галоўнай звычайна пры дапамозе злучніка *бо* (0,9%), напр.: *А ліха прыйдзе без падмогі, / **Бо** ліху бітыя дарогі...* (Я. Колас); *Жыць хоча боль, / **Бо** ім усё жыве* (Р. Барадулін); *Павага – самае святое, / **Бо** людзей з нас лепіць на зямлі* (Н. Мацяш). Зрэдку – злучніка *таму* (0,1%), напр.: *Паэты жыццё не страхуюць, / **Таму** ў вяках і живуць* (П. Панчанка); *І кожнага ў свеце дарога / Вядзе да апошняй вярсты, / **Таму** не шкадуў ні для кога / Сваёй дабраты* (С. Грахоўскі); *Люблю, **таму** і не іду на дно* (М. Ароўка).

Ва ўсіх афарызмах даданая частка са значэннем прычыны і падставы знаходзіцца ў постпазіцыі ў адносінах да галоўнай, напр.: *У жыцці няма нічога вечнага, / бо жыццё самое да пары.* (Л. Геніюш); *А людства будзе*

*жыць, бо кожны з нас / Па-свойму рысы Бога паўтарае (Р. Барадулін);
Паэт заўсёды ёсць прарок, / Бо ён ад Бога... (М. Башлакоў).*

Усе афарызмы, якія пабудаваны па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем прычыны і падставы, з'яўляюцца сказами расчлянёнай структуры з прычыннымі адносінамі паміж састаўнымі часткамі, напр.: *А будучыня парасткам належыць, / Бо на дубах былых растуць яны (У. Караткевіч); І няма на зямлі сірот, / Бо на небе Бацька Бог / Несмяротны (Р. Барадулін); Багоў заўжды на свеце многа, / Бо чалавекам быць – цяжэй (В. Зуёнак).*

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем параўнання, складаюць таксама толькі 1,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў.

У такіх афарыстычных выслоўях даданая частка далучаецца да галоўнай, як правіла, пры дапамозе злучніка *чым* (0,5%), які мае ўмоўнае адценне, напр.: *Чым жыць і гінуць век у кайданах, / Лети вольным пасці (М. Танк); Найцяжэй судзіць сябе самога, / Чым у другога плямінку знайсці (С. Грахоўскі).* Крыху радзей – пры дапамозе злучніка *як* (0,4%), напр.: *Паверыць жанчыне ўсё роўна / Як дом збудаваць на пяску (Р. Барадулін); Жахлівей не бывае здрады, / Як сонца ўласнае забіць! (Н. Мацяш).* І ў адзінкавых выпадках – злучніка *быццам* (0,1%), які мае ўмоўна-дапушчальнае адценне, напр.: *Толькі ў маладосці здаецца, / Быццам жыць табе вечна (А. Вялюгін).*

У большасці афарызмаў даданая частка са значэннем параўнання знаходзіцца ў постпазіцыі ў адносінах да галоўнай (0,9%), напр.: *Шчасця большага няма ў зярняці, / Як на ніве роднай прарасці (В. Таўлай); А паэты старэюць раней, / чым астатняе ўсё чалавецтва (М. Скобла).* Крыху менш – усярэдзіне галоўнай часткі (0,1%), напр.: *І сціраўся лягчэй, / чым сціраецца след ад алоўка, / На імклівай вадзе чаратамі запісаны лёс (У. Някляеў).*

Усе афарызмы, якія пабудаваны па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем параўнання, з'яўляюцца сказами расчлянёнай структуры з параўнальнымі адносінамі паміж састаўнымі часткамі, напр.: *Няма нічога болей радаснага для паэта, як права на шчаслівую песню (Я. Купала); Ніхто чалавека не тыраніць больш, чым ён сам сябе (В. Быкаў); Саперніцтва з прыродай – непазбежнасць, / Як непазбежнасць – розум у прыродзе (В. Зуёнак).*

Афарызмы, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа з даданай часткай са значэннем умовы, складаюць 0,3% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў. У такіх афарыстычных выслоўях да-

даная частка далучаецца да галоўнай пры дапамозе злучнікаў *каб* ці *як*, напр.: *Каб не мужык, то не жылі б і паны (Я. Колас); Душы злачынна немай быць, / Як свет турбот такі вялікі (Н. Мацяш)*. Усе яны з'яўляюцца сказамі расчлянёнай структуры з ўмоўнымі адносінамі паміж састаўнымі часткамі, а даданая частка ў іх змяшчаецца аднолькава прадуктыўна як у прэдапазіцыі, так і ў постпазіцыі да галоўнай.

Такім чынам, выслоўі, пабудаваныя па мадэлі складаназалежнага сказа, складаюць 21,0% ад агульнай колькасці беларускіх літаратурных афарызмаў. Найбольш прадуктыўныя сярод іх складаназалежныя сказы з даданай часткай са значэннем прадметнасці (6,0%), крыху менш – часу (5,0%). Перавага ў афарызмах такіх даданых частак спрыяе большай інфарматыўнасці абагульненай думкі. Наменш прадуктыўныя сярод іх складаназалежныя сказы з даданай часткай са значэннем месца (1,0%), прычыны і падставы (1,0%), параўнання (1,0%), умовы (0,3%). Ужыванне ў афарызмах такіх даданых частак спрыяе большай канкрэтызацыі сэнсу абагульненай думкі.

Літаратура

1. Баравая, І. І. Сінтаксічная структура сучаснага беларускага літаратурнага афарызма / І. І. Баравая, Я. Я. Іваноў // *Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах : материалы V Междунар. науч. конф., Гомель, 22–23 октября 2007 г. / редкол.: В. И. Коваль [и др.]*. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – С. 180–182.

2. Беларуская граматыка : у 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2 : Сінтаксіс / рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 328 с.

3. Бурыяко, Н. И. Синтаксис белорусских народных пословиц (простое предложение) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Н. И. Бурыяко. – Минск, 1974. – 24 с.

4. Гаўрош, Н. Абагульнена-асабовыя сказы (на матэрыяле прыказак) / Н. Гаўрош, Н. Няжковіч // *Роднае слова*. – 2013. – № 3. – С. 50–53.

5. Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Няжковіч. – Мінск : Вышэйшая школа, 2012. – 638 с.

6. Иванов, Е. Е. Афоризм как единица языка (к истории и теории понятия) / Е. Е. Иванов // *Лингвистика на исходе XX века : итоги и перспективы : в 2 т. / редкол.: И. М. Кобозева (отв. ред.) [и др.]*. – М. : Филология, 1995. – Т. 1. – С. 192–193.

7. Иванов, Е. Е. Белорусская паремология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists*, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г. : тэзісы : у 2 т. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1. – С. 322–333.

8. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie* = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 111–116.

9. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко / редкол.: М. Алексеев (отв. ред.), Х. Вальтер (отв. ред.) [и др.]. – М. : ЭЛПИС, 2005. С. 463–468.

10. Іваноў, Я. Я. Афарызм як прадмет філалогіі і аб'ект лінгвістыкі / Я. Я. Іваноў // *Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія.* – 1994. – № 3. – С. 61–65.

11. Іваноў Я. Я. Афарыстыка мовы мастацкага твора. Паэма Якуба Коласа “Новая зямля”: лексікаграфічны аспект / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 84 с.

12. Іваноў Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Іваноў // *Філолагічны студыі : навука. вісник Крыворызькага дзярж. пед. ун-ту.* – 2017. – Вип. 16. – С. 114–121.

13. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.

14. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.

15. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

16. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // *Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т.* – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.

17. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 294 с.

18. Шпаковская, В. А. Синтаксис простого предложения в белорусских литературных афоризмах / В. А. Шпаковская // *Язык, культура, общество : материалы VI Междунар. науч. конф., Москва, 22–25 сентября 2011 г.* / Росс. академия лингв. наук. – М., 2012. – С. 139–140.

19. Шпаковская, В. А. Типы сложносочиненного предложения в белорусских литературных афоризмах / В. А. Шпаковская // *Материалы XI Междунар. филол. конф., Санкт-Петербург, 14–19 марта 2011 г.* / Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 2012. – С. 153–154.

20. Шпакоўская, В. А. Сінтаксіс беларускіх літаратурных афарызмаў (просты сказ) / В. А. Шпакоўская // *Веснік МДПУ імя І. П. Шамякіна.* – 2011. – № 1(30). – С. 111–116.

21. Шпакоўская, В. А. Сінтаксіс складанага сказа ў беларускіх літаратурных афарызмах (бяззлучнікавы сказ) / В. А. Шпакоўская // *Веснік Полацкага дзярж. ун-та. Серыя А. Гуманіт. навукі.* – 2012. – № 2. – С. 87–92.

22. Шпакоўская, В. А. Сінтаксічная структура сучаснага беларускага афарызма / В. А. Шпакоўская // Славянская фразеология и премиология в XXI веке : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. – Минск : Змицер Колас, 2010. – С. 248–252.

23. Ivanov, E. Aphorism as a Unit of Language and Speech / E. Ivanov // EURO-PHRAS 2016 : Word Combinations in the Linguistic System and Language Use: Theoretical, Methodological and Integrated Approaches, Trier, Germany, August 1–3, 2016 : Abstracts / University of Trier. – Trier, 2016. – S. 42.